

МОВА І ЧАС

УДК 811.161.2'42:32

ГУМОР В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

КОНДРАТЕНКО
Наталя Василівна,

доктор філологічних наук,
професор, завідувачка кафедри
прикладної лінгвістики Одеського
національного університету імені
І. І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082;
E-mail: kondr_nat@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9589-7716

Nataliia
KONDRATENKO,

Doctor of Philology, Prof., Head of
the Department of Applied Linguistics
of the Odesa National University by
Mechnykov,
2 Dvoryanskaya St., Odessa 65082,
Ukraine;
E-mail: kondr_nat@ukr.net

Дослідження зосереджено на проблемі гумору в українському політичному дискурсі, що потрактовано як вияв ігрової діяльності людини. З'ясовано специфіку поєднання політичного та ігрового дискурсів в українській політичній комунікації, наслідком чого стало активне використання гумористичних компонентів у промовах політиків. Проаналізовано мовні засоби вираження гумору в дописах у соціальних мережах і виступах українських політиків. Виявлено специфіку тролінгу як новітньої форми політичного гумору.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний гумор, політична комунікація, комунікативна стратегія, соціальна мережа, тролінг.

*Я поспішаю сміятися над усім,
в іншому разі мені б довелося плакати.*

П'єр Бомарше

Сучасний політичний дискурс (далі – ПД) як складна комунікативна ситуація, інтенції і стратегії учасників якої
<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2019.91.10>

Культура слова №91' 2019

містять вербальні складники взаємодії. Це зокрема політичні тексти, об'єднані за параметрами змісту й мети. О.Й. Шейгал, широко потрактовуючи політичну комунікацію, вважає, що її мета – боротьба за владу [Шейгал 2004: 24]. Він уналежнює до ПД всі явища, контент, теми або суб'єктів взаємодії, які стосуються політичної сфери. Зважаючи на це, обсяг поняття політичної комунікації (далі – *ПК*) значно розширюється, оскільки разом з нею аналізують й суміжні явища, що оприявлюють політичний зміст на межі різних типів дискурсу, передусім рекламного, медійного і побутового. Саме ці три різновиди дискурсивної діяльності пов'язані з актуалізацією комічного, одним з виявів якого є гумор.

Утім, і власне ПД не позбавлений гумористичного складника: адже «можливість комічного закладена в специфічних характеристиках» ПД [Желтухина 2000: 30]. Для пересічних учасників ПД гумор слугує своєрідною формою захисту й абстрагування від політичної реальності та її негативних наслідків, проте навіть політики жартують над своїми діями і сміються над політичною ситуацією в країні. Рівень довіри до тих суб'єктів, які висміюють політичне сьогодення, яскраво підтверджують результати виборів 2019 року. У наслідку чимало представників гумористичної сценічної діяльності було обрано до Верховної Ради, а Президентом України став один з найвідоміших акторів комедійного жанру. Це підтверджує і тезу про тісний зв'язок ПД з медійним, оскільки основними каналами поширення інформації, зокрема й транслятором гумору, є телебачення та Інтернет. З огляду на це мовні механізми гумору як невід'ємного компонента комунікативної взаємодії учасників ПД потребує ґрунтовного вивчення.

Праці з проблем політичної комунікації в зарубіжному (Т.А. ван Дейк, Р. Водак, Е. Ласан, А. Чудинов, О. Шейгал та ін.) та українському (Н.В. Петлюченко, Л.Л. Славова, М.І. Степаненко, Я.П. Яремко та ін.) мовознавстві багатьом вже відомі. Зокрема, важлива думка про те, що під час аналізу ПД потрібно враховувати «всі наявні у свідомості мовця й адресата компоненти, здатні впливати на породження й сприйняття мовлення» [Чудинов 2007: 41], зокрема й мовні засоби вираження комічного. Утім, висвітлення проблеми

гумору в ПД представлені лише в поодиноких наукових розвідках, здебільшого виконаних на матеріалі англійської мови (С.В. Баранова, І.В. Лосева, В.О. Самохіна, Р. Стеванович та ін.). Натомість відзначимо результативність висвітлення цієї проблеми в інших гуманітарних науках, зокрема в політології (А.А. Іванюшкін, Д.А. Будко, В.В. Разуваєв та ін.), філософії (Л.В. Карасьов, Ю.В. Латишев, А.А. Сичов та ін.), соціології (І.А. Бутенко, О.З. Гудзенко, А.В. Дмитрієв, О.Є. Ненько, С.В. Романенко та ін.). Однак український гумор, підґрунтя якого закладено в художніх творах видатних письменників І. Котляревського, М. Старицького, М. Гоголя, І. Нечуя-Левицького, О. Вишні та ін., які жартували зокрема і над актуальними для часу їхньої творчості політичними подіями й особами, демонструють тяглість цих ідей у сучасній ПК. Попри вагомість гумору для політичної комунікації, це питання здебільшого залишалось поза увагою лінгвістів.

Мета нашого дослідження – дослідити мовні засоби репрезентації гумору як основного вияву комічного в українському ПД. Мета передбачала розв'язання таких завдань: окреслити поняття ПД в аспекті ігрової концепції комунікативної діяльності; проаналізувати політичні жанри у мовленні українських політиків; виявити мовні особливості політичного тролінгу; з'ясувати специфіку гумору в українському ПД.

Матеріалом дослідження слугували висловлення, промови і дописи відомих українських політиків у соціальних мережах (Л. Кравчука, П. Порошенка, В. Зеленського, Ю. Тимошенко, У. Супрун та ін.).

Витлумачення ПК як вияву ігрової діяльності людини, представлене в авторській концепції параметрів ПД (ритуалізованості, міфологізованості, театралізованості й агональності) [Кондратенко 2007], уможливило актуалізацію ігрових аспектів у взаємодії її учасників. М.Р. Желтухіна зазначає, що ігрова сутність політики зумовлює «залучення мас до процесу гри, зокрема під час виборів» [Желтухіна 2000: 39]. Потрактування ПК як вияву ігрової діяльності уможливило й формування у межах ПД «під маскою серйозних форм мови – інструмента прагматичної і раціональної дії – скрізь

приховане ігрове підгрунття» [Борботько 2007: 64]. Відповідно в межах ігрових параметрів ПД доцільним стає виокремлення гумору як вербального маркера взаємодії політичного та гумористичного дискурсів. В.І. Карасик визначає останній як «текст, занурений в ситуацію сміхового спілкування» [Карасик 2004: 304], наголошуючи на комунікативному аспекті взаємодії і виокремлюючи комунікативний намір як основний чинник формування гумористичного дискурсу. О.Є. Ненько навіть пропонує термін «гумористичний дискурс політики», під яким пропонує розуміти «смысловий світ, що втілює когнітивні, аксіологічні та афективні виміри політичної свідомості та дає змогу сформувати уявний образ соціо-політичного простору, що протидіє впливу гегемонічних значень політичного дискурсу» [Ненько 2010 б: 165]. Автор вважає його основними рисами «неочікуване зрощення опозитивних схем інтерпретації явищ політики і влади та наявність гумористичного ставлення до них» [Ненько 2010 а: 76]. На нашу думку, політичний гумор виконує функцію зниження комунікативного регістру у спілкуванні, але не визначає особливостей цього спілкування загалом.

Доцільним вважаємо потрактування політичного гумору як стратегії спілкування в українському ПД, що має різноманітні форми втілення: «політичні анекдоти, політичні карикатури і колажі, політичні епіграми та шаржі, політичні частушки і куплети, політичні гостроти і жарти» [Иванюшин 2006: 17]. Така строкатість і різноманітність жанрів і форм політичного гумору потребує комплексного підходу і зумовлює поділ гумористичних виявів ПД на дві групи. Зважаючи на це, український ПД охоплює дві форми вияву комічного: з одного боку, це гумор, скерований на політичну ситуацію загалом і на політиків зокрема, а з іншого боку – це власне політичний гумор, продукований безпосередньо учасниками політичної взаємодії.

Політичний гумор, представлений усередині політичного дискурсу як такого насамперед охоплює жарти політиків – про політичних опонентів, про ситуацію в Україні і про себе. Українські політики завжди використовували гумор у своїх промовах, деякі жарти навіть набули характеру прецедентності,

напр.: вислови Л. Кравчука про результати роботи «*Маємо те, що маємо*» або про власний спосіб пересування під дощем «*між крапельками*». Натомість вислови інших політиків, які не мали не меті розсмішити адресатів, викликають сміх через комунікативні невдачі, напр., вислови В. Януковича про «*Анну Ахметову*» чи «*великого українського поета Чехова*». В останньому випадку комічний ефект зумовлений переважно обмовками, помилками, комунікативними девіаціями тощо, тому гумор не був тут інтенцією мовця, а відповідний результат виник через порушення комунікативних умов чи правил спілкування. Вважаємо, що для політичного гумору першої групи має важливе значення позиція мовця: для ініціатора спілкування – продуцента жартів – гумористичний ефект виникає лише за умови відповідного наміру, а для адресата «важливий процес комунікативної взаємодії, а не внутрішнє мотивування поведінки з боку мовця» [Карасик 2004: 305]. Наявність відповідного наміру також не забезпечує очікуваної реакції. Наприклад, А. Аваков розповів у прямому етері телешоу «Право на владу» (2017) анекдот про верблюда: останній на запитання лисиці про кривий хвіст відповідає: «А що в мене пряме?» Текст не викликав сміху в глядачів, і промовець був змушений пояснювати свою думку. Отож, гумористичний ефект не завжди прогнозований, навіть коли політик свідомо жартує, адже дія екстралінгвальних чинників також потужна.

Спонтанні політичні жарти здебільшого виникають під час спілкування з журналістами, на пресконференціях і політичних ток-шоу. У такому разі політик демонструє почуття гумору або ж реагує на комічну (чи критичну) ситуацію. Пригадаймо, як У. Супрун, колишня міністерка охорони здоров'я, під час першої особистої зустрічі з Президентом В. Зеленським у відповідь на привітання подала руку і сказала «*Доктор Смерть*». Тут ініціаторка жарту апелювала до попередніх коментарів співрозмовника журналістам щодо неї: *Супрун? Ну, по-різному до неї ставляться. Ви ж знаєте, як її називають?* Жарт – це і наслідок комунікативної невдачі політика. Зокрема, П. Порошенко в 2015 р. під час виступу на брифінгу в СБУ обмовився, сказавши «цинічні бандери» замість «цинічні бандити»: *Цинічні бандери... бандити, в мілітарній формі*

зі зброєю в руках. Грабували українців, тасмно вбивали їх. В останньому разі комічний ефект посилений подальшою реакцією мовця, який залучив самоіронію, вдягнувши наступного дня воєнну форму з нашивкою «цинічний бандера», перетворивши власну комунікативну невдачу на жарт, що в подальшому набув характеру прецедентного тексту.

Новітньою формою політичного гумору вважаємо тролінг (або провокативну, образливу насмішку), представлений у соціальних мережах і ЗМІ. Українські політики розуміють необхідність такого спілкування з українцями, тому висвітлюють основні події в країні та висловлюють власне ставлення до них саме через дописи на офіційних сторінках в соцмережах Twitter і Facebook. Тролінг потрактуємо як демонстративну, провокативну мовленнєву поведінку, репрезентовану в текстовій формі, що має на меті вираження оцінного ставлення до суб'єкта або ситуації [Кондратенко 2017: 87]. В українському ПД тролінг використовують відомі політики, обираючи соцмережі як комунікативний простір для вербальних провокацій. Так, У. Супрун, яка регулярно розміщує дописи з рекомендаціями щодо здорового способу життя й запобігання хвороб, проілюструвала текст про геморої світлиною народного депутата О. Дубінського, який позивався проти міністерки до суду: *Найближчим часом повідомлю про успіх у судовому процесі щодо фейків Дубінського, але поки розповімо про наближену тему – геморої (У. Супрун, Twitter, 16.10.2019)*. Прихований намір образити опонента завуальований за асоціативним зіставленням депутата з відомою хворобою, що постійно дошкуляє хворому. Обираючи соцмережі для вербальних провокацій, політик, з одного боку, орієнтується на масову аудиторію, а з іншого – поєднує спілкування в публічному просторі з побутовим.

Іншим прикладом політичного провокативного жарту є обмін дописами В. Зеленського та Ю. Тимошенко в соцмережі Facebook. На офіційній сторінці Президента України було розміщено коментар щодо виступу Ю. Тимошенко в політичному ток-шоу «Свобода слова»: *Вчора подивився «Свободу слова» на ICTV. Там Юлія Володимирівна розповідала, що пропонувала нам нових людей на різні посади. Людей, які «принесуть*

*інвестиції». (...) Так, Юлія Володимирівна справді пропонувала. Вона принесла список своїх людей для призначення на «солодкі» місця. А натомість обіцяла протягом року голосувати за всі закони разом зі «Слугою Народу» у Верховній Раді. Звісно, ми відмовили. Адже епоха договорняків скінчилася назавжди. Але подивіться, який гарний вигляд має зараз «опозиція». Така фігура! А знаєте, чому? Тому що зараз їй просто не дають «солоденького» (В. Зеленський, Facebook, 19.11.2019). У тексті допису наявна стилістично знижена лексика, метафори, іронія, риторичні синтаксичні фігури, а на рівні стратегічного виміру фіксуємо тактику образи з переходом на особисті звинувачення. Для образливої насмішки характерна і відсутність прямих звернень до політичного опонента та використання на його позначення займенників у форм 3-ої особи однини. У відповідь Ю. Тимошенко того ж дня розмістила допис, у якому прямо звертається до чинного Президента: *Хотілось би говорити з Вами, Володимире Олександровичу, про долю країни, але Ви обрали інший тон. Шкода... Тоді нагадаю Вам, що є ще одна давня українська традиція. Раз на п'ять років деяким українським Президентам здається, що вони взяли джек-пот! А далі все за сценарієм... Ну ви в курсі... Словом, чекаємо Вас на корпоративах... Можна зі своїм піаніно:)* (Ю. Тимошенко, Facebook, 19.11.2019). Елементи тролінгу тут наявні в прихованій іронії: натяки на сценічний досвід В. Зеленського та його професійну діяльність до обрання на посаду Президента країни. Розпізнавання авторської інтенції залежить від пресупозиційного змісту й ситуативної зумовленості мережевого спілкування.*

Отже, політичний гумор виступає комунікативною стратегією у спілкуванні політиків між собою і з пересічними громадянами, він є своєрідною формою захисту і дистанціювання від політичних проблем. Виникнення комічного ефекту в комунікативній взаємодії залежить від інтенції мовця і позалінгвальних чинників. Основними жанрово-стильовими формами вираження політичного гумору є жарти, анекдоти і тролінг (або провокативна, образлива насмішка). Останній представлений у дописах в соцмережах і скерований на висміювання політичних опонентів. Специфікою українського

політичного гумору в лінгвопрагматичному аспекті вважаємо провокативний характер, іронію та особистісну адресованість мовлення. Перспективи дослідження полягають у вивченні нових мовленнєвих жанрів гумористичного ПД.

Борботько В.Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. Москва: КомКнига, 2007.

Желтухина М.Р. Комическое в политическом дискурсе конца XX века. Русские и немецкие политики. Москва – Волгоград: Изд-во ВФ МУПК, 2000.

Иванюшин А.А. Политический юмор как фактор взаимодействия общества и власти: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. полит. наук. Москва, 2006.

Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004.

Кондратенко Н.В. Тролінг у політичному інтернет-дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Спец. випуск. С. 86 – 88.

Кондратенко Н.В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності. Одеса: Чорномор'я, 2007.

Ненько О.Є. Гумористичний дискурс політики як репрезентація соціально-політичного простору. *Вісник Львівського університету імені І. Франка. Серія соціологія*. 2010 б. № 4. С. 165 – 177.

Ненько О.Є. Гумористичний дискурс як смислове поле конструювання політичної ідентичності. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Соціологія*. 2010 а. № 1 – 2. С. 76 – 84.

Стеванович Р., Мац А. Проблема гумору в політичному дискурсі. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика* (С. 144 – 149). Київ: Аграр Медіа Груп, 2019.

Чудинов А.П. Политическая лингвистика. Москва: Флинта, Наука, 2007.

Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва: Гнозис, 2004.

REFERENS

Borbotko, V.G. (2007). Principles of Discourse Formation: From Psycholinguistics to Linguosynergetics. Moscow: KomKniga (in Rus.).

Chudinov, A.P. (2007). Political Linguistics. Moscow, Flinta (in Rus.).

Ivanyushin, A.A. (2006). Political humor as a factor in the interaction of society and power: abstract of diss. Moscow, 2006 (in Rus.).

Karasik, V.I. (2004). *Language circle: personality, concepts, discourse*. Moscow: Gnosis (in Rus.).

Kondratenko, N.V. (2007). *Ukrainian political discourse: textualization of reality*. Odessa: Black Sea (in Ukr.).

Kondratenko, N.V. (2017). Trolling in political Internet discourse. *Odessa Linguistic Bulletin*, 86 – 88 (in Ukr.).

Nenko, A.E. (2010 a). Humorous discourse as a semantic field of political identity construction. *Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology*, 1 – 2, 76 – 84 (in Ukr.).

Nenko, A.E. (2010b). Humorous discourse of politics as a representation of socio-political space. *Bulletin of the Ivan Franko National University of Lviv. Series Sociology*, 4, 165 – 177 (in Ukr.).

Stevanovich, R., Masch, A. (2019). The Problem of Humor in Political Discourse. *Professional and Artistic Translation: Theory, Methodology, Practice*. Kyiv: Agrar Media Group, 144 – 149 (in Ukr.).

Sheigal, E.I. (2004). *Semiotics of Political Discourse*. Moscow: Gnosis (in Rus.).

Zheltukhina, M. (2000). *Comic in the political discourse of the late XX century. Russian and German politicians*. Moscow, Volgograd: VF MUPK (in Rus.).

Статтю отримано 21.11.2019

Nataliia Kondratenko

HUMOR IN UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE

The research focuses on the problem of humor in Ukrainian political discourse, which is interpreted as a manifestation of human activity. The peculiarities of the combination of political and game discourses in Ukrainian political communication were clarified, which resulted in the active use of humorous components in the speeches of politicians. Linguistic means of expression of humor in posts on social networks and speeches of Ukrainian politicians are analyzed.

The purpose of our study is to investigate linguistic means of humor representation as the main manifestation of comic relief in Ukrainian political discourse. The purpose was to solve the following tasks: to outline the concept of political discourse in terms of the game concept of communicative activity; to analyze political genres in the speech of Ukrainian politicians; identify the linguistic features of political trolling; to find out the specifics of humor in the Ukrainian political discourse.

The material of the research was the statements, speeches and posts in the social networks of famous Ukrainian politicians (L. Kravchuk, P. Poroshenko, V. Zelensky, Yu. Tymoshenko, U. Suprun etc.).

Political humor is a communicative strategy in communicating politicians with one another and with ordinary citizens, and is a form of protection and distance from political problems. The appearance of a comic effect in communicative interaction depends on the intensity of the speaker and the extralinguistic factors. The main expressions of political humor are jokes, jokes and trolling. Trolling is featured in social media posts and aimed at ridiculing political opponents. The specificity of the Ukrainian political humor in the linguopragmatic aspect is provocative, irony and personal addressing of speech

Key words: political discourse, political humor, political communication, communicative strategy, social network, trolling.